

การรู้เท่าทันผัสสายตนะในวิถีแห่งปฏิจจสมุปบาท Phassāyatana Conciousness in Paticcasmuppāda

¹พระธนายพงศ์ อาสนธิ์, ²พระมหายุทธนา นรเชฏฐ และ ³นนทิวัต ไล่เลิศ

¹Phra Dhanāyupong Āsondhi, ²Phra Mahayuthanā Norachetto and ³Nontiwat Lileart

^{1,2}คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

³นักวิชาการอิสระ

^{1,2}Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

³Independent Scholar

¹Corresponding Author's Email: Offoason@gmail.com

Received: August 25, 2023; **Revised:** December 20, 2023; **Accepted:** December 20, 2023

บทคัดย่อ

ผัสสายตนะ คือ การเกิดผัสสะระหว่างอายตนะภายใน 6 และ อายตนะภายนอก 6 กระทบกันเกิดการรับรู้ (วิญญาณ) ในลักษณะที่เป็นลูกโซ่ตลอดสาย ทั้งสายเกิดและสายดับ ในวิถีทางแห่งชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย และส่งผลไปถึงภพหน้า เป็นวิถีแห่งปฏิจจสมุปบาทที่เป็นกระบวนการอาศัยกันเกิดของ ตัณหา อุปาทาน ถ้าหากว่ามนุษย์รับผัสสะไม่ถูกต้อง จะนำไปสู่เวทนา แล้วนำไปสู่ตัณหา อุปาทาน ทำให้มีการเกิดภพชาติ วนเวียนอยู่ไม่รู้จักจบสิ้น เป็นเหตุแห่งทุกข์ ดังนั้น เมื่อเกิดผัสสะ เช่น เมื่อตาเห็นรูป บุคคลควรจะมีสติรู้เท่าทันให้หยุดอยู่ที่การเห็น ไม่มีความรู้สึกว่าจะ ชอบ หรือไม่ชอบ ตามมา สามารถหยุดอยู่เพียงการกระทบกันของอายตนะ สิ่งนี้ คือ การรู้เท่าทันผัสสายตนะ เป็นการรู้เท่าทันปัจจุบัน การเห็นความจริงตามที่สิ่งนั้นเป็น

คำสำคัญ: การรู้เท่าทัน; ผัสสายตนะ; ปฏิจจสมุปบาท

Abstract

Phassayatana is the arising of contact between the 6 Internal Āyatanas and the 6 External Āyatanas, interacting with each other, creating awareness (consciousness). There are in the form of a chain throughout the line. Both the line of birth and the line of death, in the way of life from birth until death. It is the way of Paticcasamuppāda, which is a process dependent on the arising of craving and attachment. If humans have senses incorrectly, it will lead to craving and attachment, which causes the clinging birth in an endless cycle. Which is the cause of suffering. Therefore, when the sense arises, such as when the eye sees a form, the person must be aware and stop at just seeing. There is no feeling of liking or disliking that follows. It can stop at just the clash of Āyatanas. This is awareness of the senses. It is being aware of the present. Seeing reality as it is.

Keywords: Conciousness; Phassāyatana; Paticcasamuppāda

บทนำ

ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง และเป็นกระบวนการธรรมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของมนุษย์ ดังนั้น เราจึงควรศึกษา และทำความเข้าใจเป็นพิเศษ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อกำจัดทุกข์ ขจัดภัย ในวัฏฏะ ในทาง พระพุทธศาสนามองการเปลี่ยนแปลงของมนุษย์ที่ได้ถึงระดับรากฐานของจิตได้สำนึก ซึ่งสามารถที่จะเรียนรู้ ความเป็นจริงของธรรมชาติ กระบวนการธรรม หรือ กระบวนการรับรู้โลกของมนุษย์ แบ่งเป็น 2 ช่วง โดยมีเวทนา เป็นจุดเชื่อมต่อ คือ ช่วงแรก ตั้งแต่อายตนะถึงเวทนา จะมีกิเลส 3 ตัว คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ เข้ามาแสดง บทบาทของการกระบวนการรับรู้โลกของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม จุดหักเหหรือจุดพลิกผัน (Turning Point) ในชีวิตของบุคคลที่จะส่งผลให้วิถีชีวิตจะเข้าสู่เส้นทางแห่งความดับทุกข์ หรือเข้าสู่เส้นทางแห่ง ความทุกข์ก็ ขึ้นอยู่กับว่ากระบวนการที่รับช่วงต่อจากเวทนาว่าจะเป็นอย่างไร กระบวนการธรรมครั้งนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะถ้าหากมีกระบวนการรับรู้ที่เป็นสัมมาทิฏฐิ โดยมีการคิดแบบโยนิโสมนสิการ จะนำไปสู่การพัฒนาจิตใจ แล้วดับทุกข์ได้ในที่สุด ในทางตรงกันข้าม ถ้าบุคคลเกิดมีเวทนาแล้ว ปลดปล่อยให้เวทนามีอิทธิพลต่อการคิดแบบ สมองตัณหา มานะ และทิฏฐิ วิถีชีวิตก็จะดำเนินอยู่ในวังวนแห่งความทุกข์ เวียนว่ายอยู่ในวังวนแห่งสังสาร วัฏฏต่อไป

กระบวนการรับรู้ที่เป็นสัมมาทิฏฐิเป็นพื้นฐานแห่งความดีงาม เป็นกุศล และเป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรม เป็นกระบวนการทำงานที่ผัสสะทั้ง 6 ของมนุษย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้สัมผัส และสัมพันธ์กับสิ่งเร้า ใน การศึกษาจากพระสูตรพบว่า เมื่อมีกระบวนการรับรู้ที่อายตนะ คือ การรับผัสสะ ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ปัญหาจริงๆ อยู่กับการรับผัสสะอย่างไม่ถูกต้องแล้วนำไปสู่เวทนา จึงนำไปสู่ตัณหา เป็นต้นตอแห่งปัญหาทั้งปวง เป็นเหตุแห่งทุกข์หากว่าไม่เป็นสัมมาทิฏฐิ กระบวนการที่สืบทอดจากผัสสะ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ ระหว่าง กุศลกับอกุศล ดังนั้นบุคคลจึงจำเป็นต้องรูุ้บายที่จะรู้จริงในผัสสอายตนะเหล่านั้น เพราะกระบวนการรับรู้ของ มนุษย์จะเริ่มต้นจากผัสสะ หมายถึงสัมผัส การกระทบ และการถูกต้อง ที่ทำให้เกิดความรู้สึก ผัสสะมี 6 ประการเพราะเกิดได้กับอายตนะภายใน 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จากอายตนะภายนอก 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เมื่อสามสิ่งมาประจวบกันพอดี คือ 1) อายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) 2) อายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์) และ 3) มีกระบวนการรับรู้ (วิญญาน) ทั้ง 3 อย่างนี้มาประจวบกันพอดีเรียกว่าผัสสอายตนะ

ในอันทันตอคุดตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเรื่อง ผัสสอายตนะ 6 ว่า เมื่อคู่อายตนะภายในและอายตนะ ภายนอกกระทบกัน แล้วจะเกิดผัสสะเชื่อมต่อให้เกิดการรับรู้หรือวิญญาน (คือ จิตที่รู้อารมณ์) เฉพาะด้านของ อายตนะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 18/94/47) และความสำคัญดังกล่าวนี้มี นักปราชญ์ได้กล่าวยืนยัน เช่น พุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงผัสสะที่เป็นสิ่งสำคัญในการเกิดผัสสอายตนะว่า “สติปัญญามาจากผัสสะ ความโง่ก็มาจากผัสสะ เรียนเรื่องผัสสะ เรียนเรื่องการมีสติควบคุมผัสสะกันให้ เพียงพอเป็นเรื่องสำคัญที่สุดในหลักธรรมของเรา อบรมให้มีสติสำหรับหยุด การปรุงแต่งของผัสสะ ธรรมที่เป็นองค์ประกอบของการเกิดผัสสะ คือ การประจวบเหมาะระหว่างอายตนะภายใน 6 และ อายตนะภายนอก

6 ประชุมกัน เกิดวิญญาน ดังนั้นสิ่งที่ต้องรู้จักและควบคุมให้ได้ นั่นก็คือ ผัสสะ ถ้าควบคุมไม่ได้ก็เกิดทุกข์ เพราะความเห็นผิดเมื่อเกิดผัสสาทายณะ (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป).

จากกระบวนการรับรู้ดังที่กล่าวมานั้น เนื่องจากการรับรู้อารมณ์ต่างๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อมีการรับรู้ ก็มีความรู้สึกพร้อมไปด้วย คือ สุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉยๆ บ้าง เมื่อมีความรู้สึกสุข หรือ ทุกข์ ก็มีปฏิกิริยาเกิดขึ้นในใจ คือ ชอบใจ หรือ ไม่ชอบใจ เมื่อชอบก็เกิดความอยาก แต่ในทางตรงข้ามกันนั้น เมื่อไม่ชอบ ก็อยากหนี ไม่อยากได้ กระบวนการดังกล่าวนี้ ดำเนินไปตลอดเวลา มีผลต่อจิตใจอย่างชัดเจน ความคิดและการกระทำของมนุษย์ในโลกมีผลมาจากกระบวนการธรรมดังที่กล่าวมาแล้ว ที่เป็นไปในชีวิตแต่ละขณะ การมีสติจะช่วยสกัดกั้นกิเลสที่เข้ามาคิดกันปิดบัง ทำให้ไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่สามารถมองเห็นสิ่งทั้งหลาย ตามที่เป็นจริง เกิดความเห็นผิด เริ่มต้นจากการรับผัสสะทางอายตนะ 6 ผิดพลาด เมื่อวิเคราะห์ตามแนวทางปฏิจจสมุปบาท ผัสสะ นำไปสู่เวทนา คือ การที่จิตน้อมออกรับรู้อารมณ์ นำไปสู่ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ เป็นทุกข์ ไม่มีที่สิ้นสุด ดังเช่นที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า การรับรู้ของคนจะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ อายตนะ อารมณ์ วิญญาน เรียกว่า ผัสสะ คือ การรับรู้ นั่นเอง ในการรับรู้ ส่วนประกอบที่สำคัญ คือ เวทนา ทำให้กระบวนการรับรู้ดำเนินไป (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564) กล่าวได้ว่า กระบวนการที่สืบทอดจากผัสสะเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญระหว่างความดี กับความชั่ว มนุษย์ต้องมีผัสสะกับสิ่งเร้าหลายอย่างในแต่ละวัน มีการรับรู้ข้อมูลต่างๆ การรับรู้จะถูกต้องหรือไม่ จะดีหรือไม่ ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ถ้ามีสัมมาสติจะเป็นการรับรู้ที่ถูกต้อง แต่ถ้ามีกิเลสสอดแทรก ย่อมจะเป็นการรับรู้ที่ผิดพลาดได้ การรับรู้ที่ได้จากอายตนะเหล่านั้นเป็นจุดเริ่มต้นที่จะเข้ามาสู่วิถีแห่งปฏิจจสมุปบาท

ในบทความนี้จะได้ศึกษาในปฏิจจสมุปบาททั้งฝ่ายเหตุ และผล เพราะเป็นกระบวนการเกิดขึ้นของทุกข์ รวมถึงการที่จะพ้นไปจากทุกข์ ซึ่งการที่จะกระทำได้ต้องศึกษาปฏิจจสมุปบาทให้เข้าใจแล้วน้อมนำไปปฏิบัติ เพราะผู้ที่ได้ศึกษาเรียนรู้ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ ทำให้พ้นจากทุกข์ได้ ดังปรากฏในอนุธัมมสูตร “...ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมมีธรรมอันเหมาะสม คือ พึงเป็นผู้มากด้วยความเบื่อหน่ายในรูป ... ใน เวทนา ... ในสัญญา ... ในสังขาร ... ในวิญญานอยู่ ... ย่อมพ้นจากรูป ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาน ... ‘ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส และย่อมพ้นจากทุกข์’ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 17/39/56)

วิถีแห่งปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาทเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิทัปปัจจยตา แปลว่า ความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย ความเป็นปัจจัยแห่งสิ่งนี้ เป็นการเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกัน ไม่ใช่ต่างฝ่ายต่างเกิดด้วยตัวเองโดดๆ กล่าว คือ เป็นการเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันของอวิชชา สังขาร วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ ปฏิจจสมุปบาทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก็มุ่งหมายถึงภาวะที่ต่างฝ่ายต่างเป็นปัจจัยให้กันและกัน เกิดขึ้น อาทิ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร เป็นต้น สิ่งที่ต้องกระทำ คือ การหมั่นมีสติเฝ้าดูการเกิดขึ้นของปฏิจจสมุปบาทในชีวิตประจำวัน ทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ให้ต่อเนื่องตามลำดับ จนกระทั่งถึงขั้นที่

รู้จริง คือ ขณะเห็นก็มีสติรู้ทันว่ากำลังเห็น ขณะได้ยินก็มีสติรู้ทันว่ากำลังได้ยิน ขณะได้กลิ่นก็มีสติรู้ทันว่ากำลังได้กลิ่น ขณะลิ้มรสก็มีสติรู้ทันว่ากำลังลิ้มรส ขณะสัมผัสเย็นร้อนอ่อนแข็ง ก็มีสติรู้ทันว่ากำลังสัมผัส และขณะนึกคิดมีความรู้ความเข้าใจ เมื่อเข้าใจถูกต้องแล้วก็มีผลให้เกิดความคิดถูกต้อง (บรรจบ บรรณรุจิ, 2561)

1. ปฏิจจสมุปบาทในพระวินัยปิฎก

ในพระวินัยปิฎกกล่าวถึงกระบวนการในการพิจารณา ปฏิจจสมุปบาทว่า พระพุทธเจ้า ทรงมนสิการ ปฏิจจสมุปบาทในคราวแรกตรัสรู้ ทั้งฝ่ายอนุโลมและปฏิโลมตลอดปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยามตลอด คืบตามลำดับว่า พระพุทธเจ้าทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลม ที่มีความถูกต้องงดงามซึ่งนำไปสู่ความรู้ ความเข้าใจวงจรชีวิตดังต่อไปนี้

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี

เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/1/1-2)

สรุปความได้ว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นกฎธรรมชาติ เป็นกระบวนการเกิดที่อาศัยเหตุปัจจัยของ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส และ ตัวการสำคัญ คือ อวิชชา ซึ่งมี ตัณหา อุปาทาน เป็นตัวสนับสนุน ทุกข์ทั้งปวงเกิดได้ อย่างนี้

2. ปฏิจจสมุปบาทในพรหมชาลสูตร

ในพรหมชาลสูตรแสดงลักษณะที่มีผัสสะเป็นปัจจัย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นนี้ ทุกจำพวกรับสัมผัส (ผัสสะ) ทางผัสสาตนะ 6 แล้วเกิดเวทนา (ความรู้สึก) เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมี ตัณหา (ความอยาก) เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงเกิด มีอุปาทาน (ความยึดมั่น ถือมั่น) เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ (ความมี ความเป็น) เพราะภพเป็นปัจจัยจึงเกิดมีชาติ (ความเกิด) เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิดมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 9/144/45) จากพระสูตรจะเห็นได้ว่าเป็นการกล่าวถึงเหตุปัจจัยสำคัญ คือ ผัสสะแล้วเกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน นำไปสู่ความทุกข์ไม่มีที่สิ้นสุด ทรงกล่าววงจรปฏิจจสมุปบาทฝ่ายเหตุว่าเป็นการเกิดขึ้นของทุกข์ ดังที่

ตรัสในสัลลสูตร ว่า “ปุถุชนผู้ไม่ได้ดับ ถูกทุกขเวทนาถูกต้อง ย่อมเศร้าโศก ลำบาก รำไร ทูบอกร่ำครวญ ถึง ความลุ่มหลง เขาย่อมเสวยเวทนา 2 ประการ คือ 1) เวทนาทางกาย 2) เวทนาทางใจ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 18/254/274)

3. ปฏิจสุมุขปาหสายดับทุกข์

ทำได้โดยดับที่เหตุ คือ อวิชชา พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า ทุกข์ทั้งปวงดับได้อย่างนี้ ซึ่งเท่ากับเป็นการ บอกว่าไม่มีการดับทุกข์นอกเหนือไปจากนี้ วงจรปฏิจสุมุขปาห คือ การควบคุมกิเลสต้นเหตุ คือ การยับยั้งได้ ช่วงขณะที่มีสติ คนเราสามารถควบคุมต้นเหตุได้ด้วยการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา คือ ตา + รูป + จักขุวิญญาณ

โสตสัมผัส (ความกระทบทางหู คือ หู + เสียง + โสตวิญญาณ

ฆานสัมผัส (ความกระทบทางจมูก คือ จมูก + กลิ่น + ฆานวิญญาณ

ชีวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น คือ ลิ้น + รส + ชิวหาวิญญาณ

กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย คือ กาย + โผฏฐัพพะ + กายวิญญาณ

มนโธสัมผัส (ความกระทบทางใจ คือ ใจ + ธรรมารมณ์ + มโนวิญญาณ

ในกรณีที่เราเห็นรูปนั้นควบคุมหยุดอยู่เพียงการเห็นรูป ไม่ให้เกิดความรู้สึกว่า สวยหรือไม่สวย ชอบหรือไม่ชอบ พอใจหรือไม่พอใจ หยุดอยู่เพียงการกระทบกัน ลักษณะนี้ คือ การควบคุมต้นเหตุ ไม่ให้เกิดเป็น แต่อาการ สักว่าเห็นเท่านั้น ควบคุมได้ที่มีการกระทบกัน (พุทธทาสภิกขุ, 2549)

การศึกษาให้เข้าใจวิถีแห่งปฏิจสุมุขปาหมีผลดีมากมาย เพราะเมื่อบุคคลมีความรู้ความเข้าใจ กระบวนการเกิดขึ้นของเหตุปัจจัยของโลภียธรรม จะทำให้บุคคลรู้ถึงเหตุปัจจัยที่แท้จริงของความเป็นไปในชีวิต ประจำวัน ทั้งอดีต ปัจจุบัน และในอนาคต ว่าจะมีกระบวนการเกิดขึ้นอย่างไร และ อะไร คือ สาเหตุที่แท้จริง ส่งผลให้บุคคลตระหนักรู้ในการกระทำของตนว่า ควรกระทำสิ่งทั้งหลายที่ชอบด้วยศีล และธรรม ส่วนในด้าน โลกุตตระ ทำให้เข้าใจกระบวนการดับของธรรมทั้งหลาย ทำให้บุคคลสร้างความเพียรเพื่อส่งเสริมคุณธรรม ของตนให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป ปฏิจสุมุขปาหจึงเป็นธรรมที่มีผลต้องการปรับเปลี่ยนความเห็นและพฤติกรรม ทั้งทาง กาย ทางวาจา ทางใจ (แม่ชีวรรณรักษ์ ธนธรรมทิศ, 2561) เมื่อพิจารณาการหมุนเวียนของปฏิจสุมุขปาห อย่างถี่ถ้วนแล้ว จะเกิดความรู้ความเข้าใจ ความเป็นไปของโลกและสังสารวัฏ มีความรู้ความเข้าใจว่า สรรพ สัตว์หากยังมีอวิชชาครอบงำอยู่ เมื่อตายไปจะต้องเกิดในภพหน้าอีก จากปัจจุบันเหตุ 5 ได้แก่ ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ อวิชชา สังขาร ที่สรรพสัตว์กำลังทำกรรมดีกรรมชั่วอยู่ในปัจจุบัน จะเป็นเหตุปัจจัยนำไปเกิดในภพ หน้า ผลของกรรมเหล่านั้นก็ คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะและเวทนา หรือขันธ 5 นั้นเอง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564)

ปฏิจสุมุขปาห คือ การเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารไม่รู้จักจบสิ้น อุปมาเหมือนมด ซึ่งเดินวนเวียนอยู่ที่ ขอบปากแก้ว ฉะนั้น พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ตัดปฏิจสุมุขปาหเสียให้ขาดอย่าปล่อยให้มันพาหมุนไปตาม อำนาจเช่นนั้น ดังมีความปรากฏในมหานิทานสูตรที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงความลึกซึ้งของปฏิจสุมุขปาห แก่พระอานนท์ โดยตรัสเตือนว่า “อย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ อย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ ปฏิจสุมุขปาหนี้เป็น

ธรรมที่ลึกซึ้ง สุดจะคาดคะเนได้ เพราะไม่เข้าใจในปฏิจสมุปบาทนี้ หมูสัตว์จึงยุ่งเหยิงเหมือนขอด้ายของช่างทุก เป็นปมยุ่งนึ่งเหมือนกระจุกด้าย เหมือนหม้ายมุงกระด้าย และหม้ายปล้อง ไม่ข้ามพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต และสงสาร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 10/95/57)

ในวงจรปฏิจสมุปบาทฝ่ายเหตุ กล่าวถึงเหตุปัจจัยสำคัญ คือ ผัสสะ ที่นำไปสู่เวทนา ตัณหา อุปาทาน นำไปสู่ความทุกข์ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นกระบวนการเกิดขึ้นของทุกข์ ผู้ที่ไม่ได้ศึกษาเรียนรู้ย่อมยึดมั่น ถิ่นมั่น ทำให้ประสบกับทุกข์ แต่ในด้านตรงกันข้าม ฝ่ายผู้ที่ได้เรียนรู้แล้วย่อมมีความเข้าใจในวงจรชีวิต รู้ชัดถึงภาวะแห่งเหตุปัจจัย เมื่อถูกทุกข์เวทนากระทบเข้าแล้ว ย่อมเข้าใจในการรับอารมณ์ ไมโกรธ เมื่อมีผู้ตีเตียน ไม่ตีใจ เมื่อมีผู้สรรเสริญ ไม่เศร้าโศก ไม่หลงไหล เพราะรู้เท่าทันอวิชชาในกระบวนการของปฏิจสมุปบาท รู้เท่าทันผัสสะ

ผัสสาयตนะ

ผัสสาयตนะ มีความสำคัญเป็นอย่างมากในกระบวนการรับรู้เพราะผัสสะเป็นแหล่งแห่งความรู้ (วิญญาณ) ความรู้ทั้งหมด ทุกอย่างทุกประเภทเกิดจากผัสสะ (การรับรู้) หรือเกิดขึ้นที่ผัสสะ ผลที่ตามมา คือ เกิดความรู้สึกต่ออารมณ์ (เวทนา) ในที่นี้ คือ อาศัยการรับรู้โดยผ่านอายตนะ (แดนรับรู้) ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ซึ่งความรู้สึกทั้งหมดนี้เรียกว่า วิญญาณ (อายตนะข้างนอก มากระทบอายตนะข้างใน ก็เกิดวิญญาณ) คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์

1. กระบวนการกระทบในผัสสาयตนะ

เป็นการกระทบกันระหว่างอายตนะภายใน เช่น ตา กับอายตนะภายนอก มีรูป เป็นต้น ที่ทำงานร่วมกับวิญญาณ จึงเรียกผัสสาयตนะ คือ การรับรู้ทางอายตนะทั้ง 6 ภายนอกและภายใน ทุกครั้ง ที่วิญญาณเกิด นามรูป สฬายตนะ และผัสสะต้องเกิดร่วมด้วยเสมอ ผัสสะนี้เป็นการสัมผัสอารมณ์พร้อมกันนั้นก็เป็นปัจจัยแก่เวทนา ผัสสะ ได้แก่ มีการกระทบอารมณ์ทำให้เกิดกับอารมณ์ติดต่อกัน มีการประชุมร่วมกันระหว่างวัตถุอารมณ์และจิต อายตนะภายใน 6 + อายตนะภายนอก 6 เกิดผัสสะ

ผัสสะทำให้เกิด วิญญาณ (การรู้แจ้ง) 6 ช่องทาง (เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ)

1. ตา + รูป เกิดผัสสะทางตา..เกิดวิญญาณทางตา (การรับรู้ทางตา)
2. หู + เสียง เกิดผัสสะทางหู..เกิดวิญญาณทางหู (การรับรู้ทางหู)
3. จมูก + กลิ่น เกิดผัสสะทางจมูก..เกิดวิญญาณทางจมูก (การรับรู้ทางจมูก)
4. ลิ้น + รส เกิดผัสสะทางลิ้น..เกิดวิญญาณทางลิ้น (การรับรู้ทางลิ้น)
5. กาย + โผฏฐัพพะ เกิดผัสสะทางกาย.. เกิดวิญญาณทางกาย (การรับรู้ทางกาย)
6. มโน + ธรรมารมณ์ เกิดผัสสะทางใจ(มโน)..เกิดวิญญาณทางใจ(การรับรู้ทางใจ)

อายตนะ แปลว่า ที่เชื่อมต่อ, เครื่องติดต่อ หมายถึงสิ่งที่ เป็นสื่อสำหรับติดต่อกัน ทำให้เกิดความรู้สึกขึ้น แบ่งเป็น 2 อย่าง คือ อายตนะภายใน หมายถึงสื่อเชื่อมต่อที่อยู่ในตัวคน บ้างเรียกว่า อินทรีย์ 6 มี 6 ประการ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้งหมดนี้เป็นที่เชื่อมต่อกับอายตนะภายนอก อายตนะภายนอก หมายถึงสื่อเชื่อมต่อที่อยู่นอกตัวคน หรืออารมณ์ 6 มี 6 อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ คู่กับ

อายตนะภายใน เช่น รูปคู่กับตา หูคู่กับเสียง เป็นต้น เมื่อตาเห็นรูป เรียกว่า สัมผัส รู้ว่ามีการเห็น เรียกว่า วิญญาณ เกิดความรู้สึกขึ้นเมื่อตาเห็นรูป เรียกว่า เวทนา บุคคลควรวางเฉยผัสสะทั้งที่เป็นสุข และทุกข์ ไม่ควรยินดี ยินร้ายเพราะผัสสะ หากจิตประกอบด้วยปัญญาจะไม่ปรุงแต่งกับผัสสะที่มากระทบ

2. คุณ - โทษ แห่งผัสสาอายตนะ

พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่าผัสสาอายตนะ คือ ธรรมที่เป็นองค์ประกอบระหว่างการเกิดผัสสะ หมายถึง บ่อเกิดของอายตนะ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) (อายตนะภายใน 6) และอายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์) ประชุมกัน อาศัยกันและกัน เกิดวิญญาณ ผัสสะ คือ สิ่งที่ต้องรู้จักและควบคุม ดังที่พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า สิ่งที่ท่านทั้งหลายจะต้องรู้จักและควบคุมได้นั้น คือ สิ่งที่เราเรียกว่า ผัสสะ เมื่อควบคุมไม่ได้ก็เกิดทุกข์ ควบคุมได้ก็ไม่เกิดทุกข์ ความทุกข์เกิดที่จิตเพราะเห็นผิด เมื่อผัสสะความทุกข์จะไม่โผล่ ถ้าไม่โผล่เมื่อมีผัสสะ ความทุกข์เกิดไม่ได้ถ้าเข้าใจเรื่องผัสสะ (พุทธทาสภิกขุ, 2525) กระบวนการที่สืบทอดจากผัสสะ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญระหว่างกุศลกับอกุศล ระหว่างความดีกับความชั่ว ทำให้รู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณโทษแห่งผัสสาอายตนะ 6

2.1 โทษแห่งผัสสาอายตนะ ในฉกัณฐสูตร กล่าวถึงผัสสาอายตนะ เริ่มจากกระบวนการตั้งแต่ความประจวบของ อายตนะภายนอกและภายในกระทบกัน วิญญาณจึงปรากฏ เป็นกระบวนการรับรู้ผัสสะ ดังนี้ “... อายตนะภายใน 6 อายตนะภายนอก 6 วิญญาณ 6 ผัสสะ 6 กระทบกัน คือ ผัสสาอายตนะ 6 ได้แก่ 1. จักขวายตนะ 2. โสตายตนะ 3. ชานายตนะ 4. ชิวหายตนะ 5. กายายตนะ 6. มนายตนะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 14/420-421/470) การไม่สำรวมในอายตนะ ทำให้เกิดผัสสาอายตนะที่เป็นโทษ มีผลเสียทำให้อกุศลเข้ามารบกวนจิตใจ นำความทุกข์มาให้ มีแต่ความร้อนใจ และแสวงหาตลอดเวลา มัวเมาในกามคุณ การไม่สำรวมในอายตนะทั้ง 6 ทำให้ไม่สามารถรักษา กาย วาจา ใจ ไม่ให้ทำตามอำนาจกิเลส ดังนั้นสิ่งที่จะต้องรู้จักและควบคุมได้นั้น คือ ผัสสะ ถ้าควบคุมไม่ได้ก็เกิดทุกข์ เกิดที่จิต เพราะเห็นผิด เมื่อเกิดผัสสาอายตนะ

ในพรหมชาลสูตรที่ระบุว่าพระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงผัสสาอายตนะที่เป็นโทษ เป็นสาเหตุนำไปสู่มิจฉาทิฎฐิ เพราะอวิชา “เป็นมูลเหตุที่แท้จริงที่ทำให้สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นมิจฉาทิฎฐิ ถูกทิฎฐิต่างๆ ครอบงำถึง 62 ประการ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ไม่นำไปสู่การหลุดพ้น เกิดผัสสาอายตนะ 6 แล้วเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย นำไปสู่ตัณหา อุปาทาน ประกอบด้วยชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสะ มีความเห็นผิด เพราะไม่ได้เรียนรู้ จึงทำให้ไม่เข้าใจในปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมสายกลางไม่เอียงสุดไปทางสัสสตทิฎฐิ เนื่องจากถูกทิฎฐิ เป็นดุจตาข่ายครอบเอาไว้นเวียนอยู่ในทุกข์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 9/103/39)

สรุปความเรื่องโทษแห่งผัสสาอายตนะ ซึ่งจะมีขึ้นได้ก็ต้องเกิดที่ผัสสะ ผัสสะที่เกิดจากความไม่รู้จริง เพราะอวิชา คือ ความไม่รู้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงวงจรนี้เพื่อให้รู้จริงถึงเหตุแห่งทุกข์ และการเวียนว่ายตายเกิด การที่จิตรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะกระทบถึง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เกิดทุกข์เพราะมีความเห็นผิด ปัญหาจริงๆ อยู่ที่การรับรู้ผัสสะอย่างไม่ถูกต้องจึงนำไปสู่เวทนา แล้วนำไปสู่ตัณหา

เป็นต้นต่อแห่งปัญหาทั้งปวงเป็นเหตุแห่งทุกข์ การนำมาใช้ในชีวิตประจำวันของมนุษย์นั้นสิ่งที่จะต้องรู้จัก และควบคุมให้ได้ นั่นคือ ผัสสะ ถ้าควบคุมไม่ได้ก็เกิดทุกข์เพราะความเห็นผิดเมื่อเกิดผัสสาตนะ นำไปสู่ตัณหา อุปาทาน ยึดมั่นในอุปาทานชั้น 5 จึงเกิดชาติ ชรา มรณะ ... เป็นทุกข์ ไม่มีที่สิ้นสุด

2.2 คุณจากผัสสาตนะ ในผัสสาตนะสูตร ระบุว่า ภิกษุบางรูปไม่รู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากผัสสาตนะ 6 ประการตามความเป็นจริง นั่นคือ ประพฤติพรหมจรรย์ยังไม่จบ เป็นผู้ไกลจากธรรมวินัย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 9/145/45) จากพระสูตรสรุปได้ว่า ผู้ที่ไม่ได้เรียนรู้จะไม่รู้เท่าทันการกระทบระหว่างอายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) อายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์) และ วิญญาณ เมื่อมีกระบวนการรับรู้แล้วเกิดเวทนา นำไปสู่ ตัณหา อุปาทาน เป็นเหตุให้เวียนตายเวียนเกิด จะประกอบด้วยทุกข์ แต่ถ้าเป็นผู้ที่ประพฤตินี้ในสัมมาสติจะยับยั้งได้ มีสติ สามารถที่จะรู้เท่าทันการกระทบของผัสสะได้ ควบคุมได้ที่มีการกระทบกัน ไม่ให้เป็นที่ยึดมั่นเกิดวิญญาน (การรับรู้) ขึ้น แล้วเกิดวิถิจิต จิตก็จะเกิดสืบต่อๆ กัน ถ้ามีสติปัญญา มีโยนิโสมนสิการ คือ การมีปัญญาที่แยบคาย จิตที่เกิดขึ้นจะเป็นจิตที่เกิดกุศล เป็นความดี ผัสสาตนะที่เป็นคุณประโยชน์นั้น เกิดจากการที่บุคคลมีสติปัญญา โดยเป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิรู้เท่าทันผัสสาตนะ จาก ตา หู จมูก ลิ้น กาย วิธีที่จะควบคุมอายตนะเป็นสิ่งจำเป็นที่สุด สำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์ทุกคน เป็นที่สุดแห่งความทุกข์อยู่เหนือโลก เหนือความทุกข์โดยประการทั้งปวง เพราะว่าเมื่อใดที่บุคคลรู้อายตนะจนควบคุมอายตนะได้ จนออกไปเสียได้จากอำนาจของกิเลส ตัณหา วิธีที่เราจะหลุดออกมาเสียได้จากอิทธิพลของเวทนา คือ ให้มีสัมมาทิฐิ ควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจรู้เท่าทันอายตนะ คือ รู้เท่าทันการทำงานของอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณที่ทำให้เกิดผัสสะ การมีผัสสะและเวทนา ตรงจุดนี้ถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะเป็นจุดพลิกผันหรือจุดหัวเลี้ยวหัวต่อทางจริยธรรม

การรับผัสสะที่เป็นคุณ คือ รู้เท่าทันอวิชชาในกระบวนการของปฏิจจสมุปบาท รู้เท่าทันผัสสะเป็นลักษณะเด่นเฉพาะของพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ การรู้เหตุปัจจัย รู้เท่าทันอวิชชาในกระบวนการของปฏิจจสมุปบาท ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสรุปว่ารู้ได้เฉพาะบัณฑิต (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 9/144/45) การควบคุมกิเลส ตัณหา คือ การยับยั้งได้ขณะที่มีสติ คนเราสามารถควบคุมตัณหาได้ด้วยการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เมื่ออายตนะภายใน กระพบบัอายตนะภายนอก ในกรณีที่ตาเห็นรูปควบคุมหยุดอยู่เพียงการเห็นรูป ไม่ให้เกิดความรู้สึกว่า สวยหรือไม่สวย ชอบหรือไม่ชอบ พอใจหรือไม่พอใจ ชัง หยุดอยู่เพียงการกระทบกันนั้น ลักษณะนี้ คือ การควบคุมตัณหาไม่ให้เกิด การที่บุคคลใดสามารถที่จะควบคุมกิเลส ตัณหา คือ การยับยั้งได้ขณะที่มีสติ จะต้องต้องมีพื้นฐานของจิตใจที่เป็นสัมมาทิฐิ ในเบื้องต้นต้องเป็นผู้มีศีล มีปัญญา รู้เท่าทันอวิชชาในกระบวนการของปฏิจจสมุปบาท รู้เท่าทันผัสสะ คุณแห่งผัสสาตนะเกิดมิได้ เพราะ ไม่โกรธ เมื่อมีผู้ตีเตียน ไม่ดีใจ เมื่อมีผู้สรรเสริญ รู้ความเกิด ความดับ ถ้ามีสติปัญญามีโยนิโสมนสิการที่แยบคาย จิตที่เกิดขึ้นก็จะเป็นจิตที่เกิดกุศล เป็นความดี การควบคุมกิเลสตัณหา คือ การยับยั้งได้ด้วยสติ คนเราสามารถควบคุมตัณหาได้ในทุกๆ ขณะของชีวิต เมื่ออายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระพบบัอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ มีวิญญาณเข้ามาเกี่ยวข้อง คือ

จิตเข้ามารับรู้นั้นเอง เมื่อตาเห็นรูปเห็นรูปจิตที่รับรู้ว่าเป็น ไม่ให้เกิดความรู้สึกว่า สวยหรือไม่สวย ชอบหรือไม่ชอบ พอใจหรือไม่พอใจ จิตหยุดอยู่เพียงการกระทบกันของ ตาและรูป ไม่มีความอยากใดๆเกิดขึ้น ไม่มีตัณหาใดๆ เกิด เป็นแต่อาการเห็นเท่านั้น นี่ คือ การมีสติรู้เท่าทันในผัสสะ

การรู้เท่าทันผัสสะสายตนะในวิถีแห่งปฏิจจสมุปบาท

ผัสสะสายตนะเป็นความประจวบกันแห่งสามสิ่ง คือ อายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) อายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์) และการรับรู้ (วิญญาณ) ดังที่ปรากฏในสฬายตนะ-วิภังคสูตร ที่กล่าวถึงสาระของอายตนะ โดยการจำแนกการทำงานของอายตนะภายในและ อายตนะภายนอก และจิต กล่าว คือ เมื่ออายตนะภายใน 6 ได้แก่ จักขุ (ตา) โสต (หู) ชานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) และ มโน (ใจ) กับอายตนะภายนอกหรืออารมณ์ 6 ได้แก่ รูป (รูป) สัททะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รส (รส) โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ต้องกาย) ธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ) มากระทบกันก็จะเกิดวิญญาณ จากนั้นก็เกิดผัสสะและเวทนา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 14/618-619/340)

1. กระบวนการที่สืบเนื่องในปฏิจจสมุปบาท ผัสสะสายตนะเป็นกระบวนการที่สืบเนื่องในปฏิจจสมุปบาทที่หมายถึง สิ่งที่มาอาศัยกันและกันเกิดขึ้น คือ สิ่งนี้เกิดขึ้นก็มีสิ่งนี้ตามมาหรือเมื่อสิ่งนี้ดับไปสิ่งนี้ก็ดับไป เกี่ยวโยงกันไปเหมือนลูกโซ่ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปัจจยาการ แปลว่าอาการที่เป็นปัจจัยแก่กันมี 12 ประการ มีอวิชชา เป็นต้น ทั้งฝ่ายเกิด ฝ่ายดับ (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2550) เป็นหลักธรรมที่อธิบายถึงการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลาย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์จึงมี ผัสสะสายตนะ จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ อายตนะภายใน 6 ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อายตนะภายนอก 6 รูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ และวิญญาณ มาประจวบกันจึงเกิดผัสสะสายตนะ รับสัมผัส (ผัสสะ) ทางผัสสะสายตนะ 6 แล้วเกิดเวทนา ... ตัณหา ... อุปาทาน อันเป็นวงจรชีวิตของมนุษย์ คือ วงจรปฏิจจสมุปบาทปัจจยาการทั้งหมดนี้จะก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ เนื่องมาจากการรับสัมผัสทางอายตนะ 6 และการรับสัมผัสกับเวทนาไม่ถูกต้องการรับรู้ด้วยอายตนะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และเวทนา ไม่หลงในรูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ นั่นก็ คือ การมีสติในผัสสะจากอายตนะ 6 เป็นการรู้เท่าทันถ้าเป็นผู้ที่รู้แล้ว จะสามารถหยุดอยู่เพียงการกระทบกัน

ในปัจจยาการ ทั้ง 12 ขั้นตอนในวิถีแห่งปฏิจจสมุปบาท ผัสสะสายตนะจะส่งผลให้มีเวทนา เวทนาจะเป็นปัจจัยเอกที่มีอิทธิพลครอบงำ ความเป็นไปของกระบวนการทั้งหมด เป็นตัวนำของจิตมนุษย์ที่จะคิดปรุงแต่งอย่างไร ทำการอะไร ก็เพราะเวทนาและเพื่อเวทนา กล่าวได้ว่ากระบวนการที่สืบทอดจากผัสสะ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ ระหว่างกุศลกับอกุศล ระหว่างความดีกับความชั่ว ถ้าแยกแยะไม่เป็นก็จะนำไปสู่การเกิด ภพ ชาตวินเวียนอยู่อย่างนี้ ไม่รู้จักจบสิ้น (อำพล บุคตาสาร, 2563) ในกรณีที่ตาเห็นรูปนั้นควบคุมหยุดอยู่เพียงการเห็นรูป ไม่ให้เกิดความรู้สึกว่า สวยหรือไม่สวย ชอบหรือไม่ชอบ พอใจหรือไม่พอใจ หยุดอยู่เพียงการกระทบกันนั้น ลักษณะนี้ คือ การควบคุมตัณหา ไม่ให้เกิดเป็นแต่อาการ สักว่าเห็นเท่านั้น ควบคุมได้ที่มีการกระทบกัน (พุทธทาสภิกขุ, 2549)

อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา เป็นบุคคลชั้นนำผู้หนึ่งในด้านคุณธรรม เน้นว่าอุปนิสัยที่ดีงาม คือ คนที่ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง ความอิจฉาริษยา การยึดมั่น การถือตน ความเกลียด ความแค้น ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) จึงเป็นการฝึกให้รู้เท่าทันผัสสะในชีวิตประจำวัน ให้สำรวจระวังในผัสสะ จากการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จุดสำคัญของการเรียนรู้ คือ การตีความ โดยรู้เท่าทันผัสสะอายตนะตัวที่ 1 คือ จิต เป็นจิตที่รับรู้ ทุกสิ่งทุกอย่างได้ตรง คือ การรู้เท่าทันผัสสะนั่นเอง การที่จะเข้าใจอะไรจะรู้อะไรอยู่ที่จิต ควบคุมการรับข้อมูลจากประสาทสัมผัส ชักฟอกจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ไม่เป็นทาสของประสาทสัมผัส (อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา, 2549) ซึ่งสอดคล้องกับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่กล่าวไว้ในหนังสือหลักแม่บทของการพัฒนาตน สรุปได้ว่าการพัฒนากาย ก็ คือ พัฒนาความสัมพันธ์ทางทวาร 6 (อายตนะ 6) ให้ดี ไม่ให้เกิดเป็นโทษ ดังจะเห็นในหลักอินทรีย์สังวร การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกด้วยดี เช่น ตาของเราเห็นสิ่งแวดล้อมภายนอก จะดูอย่างไรให้ได้ประโยชน์ ไม่เกิดโทษ ทำอย่างไรจะให้เด็กของเรารู้จักเลือกรับเอาสิ่งที่ดีมาใช้ประโยชน์ ไม่เอาสิ่งที่เป็นโทษมา เช่น ดูโทรทัศน์เป็นให้เขารู้จักสัมพันธ์ทางตา รู้จักสัมพันธ์ทางหู เมื่อได้ยินก็เลือกรับสิ่งที่ดี เช่น หาฟังความรู้ที่เป็นประโยชน์ ไม่เอาสิ่งที่ร้ายตลอดจนพัฒนาการใช้จมูก พัฒนาการใช้ลิ้น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2566)

การเข้าถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ 6 ประการตามความเป็นจริงนั้นเมื่อเข้าใจหลักการที่แท้จริงของพระไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และอนัตตา เมื่อเข้าใจผัสสายตนะ 6 ประการตามความเป็นจริง ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ผู้ได้รู้เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายใน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น ไม่มีกิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 12/54/262) บุคคลควรจะไม่ยินดี ยินร้ายเพราะผัสสะใดๆ ก็ตาม ควรวางเฉยผัสสะ ทั้งที่เป็นสุข ทั้งที่เป็นทุกข์ ให้ฝึกฝน คุ้มครอง รักษา สำรวมระวัง ในผัสสายตนะ นั้น คือ การพัฒนาคุณภาพของจิตใจ และสามารถอธิบายได้อย่างแยบยลถึงการฝึกจิตไม่ให้ตกเป็นทาสของประสาทสัมผัส ตา หู จมูก ลิ้น กาย อันเป็นหนทางไปสู่การหลุดพ้นจากห้วงสังสารวัฏ

2. การรู้เท่าทันผัสสายตนะในวิถีแห่งปฏิจกสมุบาท ผัสสายตนะในวิถีทางของปฏิจกสมุบาทมีความสำคัญ ดังมีพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุรู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษแห่งผัสสายตนะ 6 และอุบายเครื่องสลัดผัสสายตนะเหล่านั้นออกตามความเป็นจริง เมื่อนั้นเธอย่อมรู้ชัดยิ่งกว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น” (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 9/144/45) พระพุทธเจ้าทรงรู้ชัดว่า มูลเหตุที่บุคคลยึดมั่นถือมั่น แล้วย่อมมีเวทนาและตัณหา ดังนั้นจึงมีวงจรชีวิตที่ไม่สิ้นสุด มีชาติ ภพ แต่พระพุทธเจ้ารู้มูลเหตุนี้ชัด และยังรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก จึงไม่ยึดมั่น รู้ความเกิดความดับ คุณ โทษแห่งเวทนา และอุบายเครื่องสลัดเวทนาออกตามความเป็นจริง ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ การที่บุคคลประสบปัญหาต่างๆ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยไม่นำไปสู่การหลุดพ้น เกิดผัสสายตนะ ๖ แล้วเกิดเวทนา (ความรู้สึก) เพราะเวทนาเป็นปัจจัย นำไปสู่ตัณหา อุปาทาน เกิดทุกข์ วนเวียนอยู่ในภพ มีความเห็นผิด เพราะไม่ได้เรียนรู้ จึงทำให้ไม่เข้าใจในปฏิจกสมุบาท

ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา ในบทความนี้จะได้นำเสนอผลการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการรู้เท่าทันผัสสายตนะในวิถีแห่งปฏิจกสัมปบาท ของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา และ นักวิชาการ เพื่อนำมาเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนดังแผนภาพต่อไปนี้

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)	สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต)	พระวรศักดิ์ วรธมโม	อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา
ผัสสะที่เป็นสิ่งสำคัญในการเกิดผัสสายตนะว่า “สติปัญญามาจากผัสสะเรียนความงอกมาจากผัสสะ เรียนเรื่องผัสสะ เรียนเรื่องมีสติควบคุมผัสสะกันให้เพียงพอ เป็นเรื่องสำคัญที่สุดในหลักธรรมของเรา อบรมให้มีสติสำหรับหยุดการปรุงแต่งของผัสสะ ธรรมที่ เป็นองค์ประกอบของการเกิดผัสสะ คือ การประจวบเหมาะระหว่างอายตนะภายใน 6 และ อายตนะภายนอก 6 ประชุมกัน เกิดวิญญูณ ดังนั้นสิ่งที่จะต้องรู้จักและควบคุมให้ได้ นั่นก็คือ ผัสสะถ้าควบคุมไม่ได้ก็เกิดทุกข์เพราะความเห็นผิด เมื่อเกิดผัสสายตนะนี้ คือ การควบคุมตัณหาไม่ให้เกิดควบคุมได้ ที่มีการกระทบกัน	การรับรู้ของคนจะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ อายตนะ อารมณ วิญญูณ เรียกว่า ผัสสะ คือ การรับรู้ตนเอง ในการรับรู้นี้ ส่วนประกอบที่สำคัญ คือ เวทนา ทำให้กระบวนการรับรู้ดำเนินไป กล่าวได้ว่า กระบวนการที่สืบทอดจากผัสสะเป็นหัวข้อหลักที่สำคัญระหว่างความดี กับความชั่ว มนุษย์ต้องมีผัสสะกับสิ่งเร้าหลายอย่างในแต่ละวัน มีการรับรู้ข้อมูลต่างๆ การรับรู้จะถูกต้องหรือไม่ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ถ้ามีสมมติจะเป็นการรับรู้ที่ถูกต้องแต่ถ้ามีกิเลส ย่อมจะเป็นการรับที่ผิดพลาดได้ การรับรู้ จากอายตนะ เป็นจุดเริ่มต้นที่จะเข้ามาสู่วิถีแห่ง ปฏิจกสัมปบาท	เราควรตามรู้ในขณะผัสสะหนึ่งๆ แต่เราเพียงแต่เรียนรู้การดับทุกข์ดับกิเลสต่างๆ อย่างมีตัวตน แต่เมื่อมีผัสสะเกิดเวทนา เราก็กังเฬลื่น เวทนา เรื่องที่สำคัญๆ เริ่มมาจากผัสสะ อย่างไม่มีตัวตน ปฏิจกสัมปบาท ที่จะ เป็นปัญหา ต้องเริ่มจาก เวทนาที่มาจากผัสสะทั้ง 6 ทางอายตนะ ด้วยอวิชชา จึงทำให้เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา อุปาทาน และเกิดทุกข์ เพราะการเพลนใน เวทนา ที่มาจาก ผัสสะ ในขณะผัสสะนั้นๆนั้นเอง และเพลนมากเข้าก็เป็น อุปาทาน ในขณะแห่งผัสสะเกิดเวทนา เมื่อเพลนเวทนาแล้วจึงเกิดทุกข์ ถ้าไม่เพลน เวทนา ก็ไม่เกิดทุกข์ เป็น อนัตตา	กระบวนการเรียนรู้ คือ การฝึกให้รู้เท่าทันผัสสะในชีวิตประจำวัน ให้สำรวมระวังในผัสสะ จากการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จุดสำคัญของการเรียนรู้ คือ การตีความ โดยรู้เท่าทันผัสสะ อายตนะตัวที่ 1 คือ จิต เป็นจิตที่รับรู้ ทุกสิ่งทุกอย่างได้อย่างได้ตรง คือ การรู้เท่าทันผัสสะนั่นเอง การที่จะเข้าใจอะไร จะรู้อะไรอยู่ที่ จิต ควบคุมการรับข้อมูลจากประสาทสัมผัส ชักพอกจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ ไม่เป็นทาสของประสาทสัมผัสทั้ง 6 รู้เท่าทันผัสสะในชีวิตประจำวัน ให้จิต ควบคุมการรับข้อมูลจากประสาทสัมผัส ไม่เป็นทาสของประสาทสัมผัสทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ตารางภาพที่ 1: แนวคิดในการรู้เท่าทันผัสสายตนะในวิถีแห่งปฏิจกสัมปบาท

แนวคิดในการรู้เท่าทันผัสสายตนะในวิถีแห่งปฏิจกสัมปบาท ซึ่งเป็นลักษณะเด่นเฉพาะของพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ความเข้าใจในการรู้เหตุปัจจัย รู้เท่าทันอวิชชา การรู้เหตุปัจจัยมีผลต่อผัสสายตนะเป็นกระบวนการที่สืบเนื่องในปฏิจกสัมปบาทเป็นหลักการสำคัญ ที่มีหลายประการ คือ การรู้เท่าทันผัสสะซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสรุปว่ารู้ได้เฉพาะบัณฑิต คือ การรู้เท่าทันผัสสะ รู้ความเกิด ความดับ โทษแห่งการไม่เข้าใจ

ผัสสะ ที่นำไปสู่เวทนา ตัณหา กระบวนการรับรู้ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ถูกนำด้วยคำว่าผัสสาयตนะ คือ ธรรมที่เป็นองค์ประกอบระหว่างกาเกิดผัสสะ คือ การประจวบเหมาะระหว่างอายตนะภายใน 6 และอายตนะภายนอก 6 ประชุมกัน ประจวบกับวิญญาน หรือ ตัวรู้ หรือ จิต

ข้อมูลจากตารางแสดงแนวคิดเกี่ยวกับการรู้เท่าทันผัสสาयตนะในวิถีแห่งปฏิจจสมุปบาทของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา และนักวิชาการ ทำให้มองเห็นปัญหาของมนุษย์ทั้งในส่วนองปัญหาชีวิต และปัญหาทางสังคมนั้นล้วนมีกระบวนการของปฏิจจสมุปบาทเกี่ยวข้องด้วยเสมอ ความไม่รู้ในกระบวนการแห่งชีวิตตามความเป็นจริง หลงผิดว่าเป็นตัวตนและเข้าไปยึดมั่นเอาไว้ และทำสิ่งต่างๆ ให้เป็นไปตามที่ตนเองปรารถนา ที่แฝงด้วยความหวาดกลัว และความกระวนกระวาย ย่อมเป็นการขัดแย้งต่อกระแสเหตุปัจจัยในธรรมชาติ จะทำให้มนุษย์ใช้ชีวิตอยู่อย่างยึดมั่นถือมั่น มีอุปาทานผูกไว้ การควบคุมกิเลสตัณหา คือ การยับยั้งได้ชั่วขณะที่มีสติ คนเราสามารถควบคุมตัณหาได้ด้วยการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เมื่ออายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระพบกับอายตนะภายนอก ในกรณีทีตาเห็นรูปนั้นควบคุมหยุดอยู่เพียงการเห็นรูป หยุดอยู่เพียงการกระทบกันนั้น ลักษณะนี้ คือ การควบคุมตัณหาไม่ให้เกิด เป็นแต่อาการ ลักว่าเห็นเท่านั้น ในกรณีหูได้ยินเสียง ควบคุมได้ที่มีการกระทบกันด้วยสติสัมปชัญญะ กระบวนการที่ผัสสะทั้ง 6 ของมนุษย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้สัมผัสและสัมพันธ์กับสิ่งเร้า ทำให้เกิดธาตุรู้ คือ รู้สีก หมายถึง รู้คิด รู้แจ้ง และมีการกระทำโต้ตอบ ผึกฝน อบรมตนเอง จนเกิดผล เกิดคุณภาวะที่เป็นประโยชน์ในปัญหาของบุคคล ที่รับสัมผัส (ผัสสะ) ทางผัสสาयตนะ 6 แล้วเกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน นำไปสู่ ภพ ชาติ และทุกข์ ในที่สุด จะเห็นได้ว่าวิธีการวางจิตใจที่ไม่ถูกต้อง ที่จะทำให้อยึดติดอยู่ในภพ ชาติ เปรียบได้กับปลาในน้ำที่ติดอยู่ในร่างแห ไม่สามารถโผล่พ้นจากน้ำได้ ควรทำจิตให้เป็นกลาง คือ ไมยยินดี ไม่โกรธ ไม่ปรุงแต่ง ในเวทนา ีความเป็นไปได้ที่บุคคลจะหลุดพ้นจากข่ายแห่งความยึดมั่นถือมั่น มนุษย์ทั้งหลายไม่รู้ไม่เห็นความจริง เป็นความดั้นรนของคนมีตัณหา เพราะผัสสะเป็นปัจจัย มีผัสสาयตนะที่เป็นโทษ ทำให้มีความเห็น ความคิดที่ผิด เมื่อมีผัสสะ เกิดเวทนา ไม่รู้ทันจิตติดตามเวทนานั้นๆ เรื่องที่สำคัญๆ เริ่มมาจากผัสสะอย่างไม่มีตัวตน ปฏิจจสมุปบาทที่จะเป็นปัญหา ต้องเริ่มจากเวทนาที่มาจากผัสสะทั้ง 6 ทางอายตนะ ด้วยอวิชชา จึงทำให้เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา อุปาทาน และเกิดทุกข์ เพราะการติดข้องในเวทนา ที่มาจากผัสสะในขณะผัสสะนั้นๆ ถ้ามีสัมมาสติจะเป็นการรับรู้ที่ถูกต้อง แต่ถ้ามีกิเลส ย่อมจะเป็นการรับที่ผิดพลาดได้ การรับรู้จากอายตนะ เป็นจุดเริ่มต้นที่จะเข้ามาสู่วิถีแห่งปฏิจจสมุปบาท เพื่อให้เห็นชัดเจนในการรู้เท่าทันผัสสาयตนะในวิถีแห่งปฏิจจสมุปบาท ในบทความนี้จะขอนำเสนอแผนภาพกระบวนการรับรู้ผัสสะในวิถีแห่งปฏิจจสมุปบาท ดังต่อไปนี้

ตารางภาพที่ 2 : กระบวนการรับรู้ฬสสะในวิถีแห่งปฏิจลสมุปบาท

จากแผนภาพแสดงถึงกระบวนการที่สืบทอดจากฬสสะ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ ระหว่างกุศลกับอกุศล หรือระหว่างความดีกับความชั่ว เป็นจุดเริ่มต้นที่จะเข้ามาสู่การพัฒนาปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิ ทำให้รู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษแห่งฬสสายตนะ 6 แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างของกระบวนการรับรู้ฬสสะในแห่งปฏิจลสมุปบาทที่มี 2 ประการ คือ คุณจากฬสสายตนะ การรับรู้ฬสสะที่เป็นคุณ คือ รู้เท่าทันอวิชาในกระบวนการด้วยสติ มีโยนิโสมนสิการรู้เท่าทันฬสสะ การคิดพ่วงต่อจากกระบวนการรับรู้ เริ่มต้นด้วยการที่

อายตนะประสพกับอารมณ์ และเกิดวิญญาณ คือ ความรู้ต่ออารมณ์นั้น เช่น เห็น ได้ยิน ตลอดถึงรู้ต่อเรื่องในใจ เมื่อเกิดความ เรียกว่าผัสสะที่เป็นคุณ เป็นฝ่ายกุศล ไม่มีความโลภ ความโกรธ ความหลง ความอิจฉาริษยา การยึดมั่น การถือตน ความเกลียด ความแค้น

บุคคลต้องฝึกจิตใจให้รู้เท่าทันผัสสะจากสิ่งแวดล้อมต่างๆที่มักจะพบเสมอในชีวิตประจำวัน การมีสติ และมีโยนิโสมนสิการจะช่วยให้สำรวจมรรวังในผัสสะ จากการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จุดสำคัญของการเรียนรู้ คือ การตีความ โดยรู้เท่าทันผัสสะ อายตนะตัวที่ 1 คือ ใจ เป็นใจที่รับรู้ ทุกสิ่งทุกอย่างได้ตรง คือ การรู้เท่าทันผัสสะนั่นเอง การที่จะเข้าใจอะไร จะรู้อะไรอยู่ที่ใจ ควบคุมการรับข้อมูลจากประสาทสัมผัส ไม่เป็นทาสของประสาทสัมผัส ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งก็คือ การรับผัสสะที่เป็นโทษ เพราะไม่รู้เท่าทันอวิชชา ในกระบวนการของปฏิจจสมุปบาท ไม่รู้เท่าทันผัสสะ เป็นอกุศล เกิดโทษแห่งผัสสาอายตนะ ๖ มีความเห็นผิดเป็นทาสของอายตนะ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จิตรับสัมผัส (ผัสสะ) แล้วเกิดเวทนา ...เกิดมีตัณหา ...อุปาทาน ภพชาติ วนเวียนอยู่ไม่มีที่สิ้นสุด

สรุป

การรับรู้ของคนจะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ อายตนะ อารมณ์ วิญญาณ เรียกว่า ผัสสะ ที่เป็นสิ่งสำคัญในการเกิดผัสสาอายตนะ ดังนั้นสิ่งที่ต้องรู้จักและควบคุมให้ได้นั้นก็ คือ ผัสสะ ถ้าควบคุมไม่ได้ก็เกิดทุกข์ เพราะความเห็นผิด เมื่อเกิดผัสสาอายตนะ และเป็นกระบวนการในปฏิจจสมุปบาท จากผัสสะ และเวทนา กระบวนการรับรู้ด้วยอายตนะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รู้อายตนะแล้วก็จะรู้จักสิ่งที่เนื่องกันอยู่กับอายตนะ คือ รูป วิญญาณ ผัสสะ เวทนา ปัญหาจริงๆ อยู่ที่เวทนาเป็นต้นตอแห่งปัญหาทั้งปวง ผัสสะ และเวทนา ตรงจุดนี้ถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะเป็นจุดพลิกผัน หรือหัวเลี้ยวหัวต่อทางจริยธรรม กระบวนการรับรู้ตรงนี้ เรียกว่า ผัสสาอายตนะ ถ้าจิตควบคุมการรับข้อมูลจากอายตนะด้วยอวิชชา จึงทำให้เกิดเวทนา เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา อุปาทาน และเกิดทุกข์ ถ้าควบคุมได้จิตก็จะเป็นกุศล การเห็นตามที่สิ่งทั้งหลายเป็นจริง เป็นกระบวนการที่ผัสสะทั้ง 6 ของมนุษย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อมีกระบวนการรับรู้ที่อายตนะ คือ การรับผัสสะ ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รู้อายตนะแล้ว ปัญหาจริงๆ อยู่ที่การรับรู้ผัสสะอย่างไม่ถูกต้อง จึงนำไปสู่เวทนา แล้วนำไปสู่ตัณหาเป็นต้นตอแห่งปัญหาทั้งปวงเป็นเหตุแห่งทุกข์

จากการศึกษาแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา ซึ่งแต่ละท่านได้ตีความกระบวนการรับรู้ ผัสสะในวิถีแห่งปฏิจจสมุปบาทที่ทำให้เข้าใจได้ชัดเจน คือ ผัสสะเป็นสิ่งสำคัญในการเกิดผัสสาอายตนะ การมีสติ ควบคุมผัสสะ หยุดการปรุงแต่งของผัสสะ คือ การรับรู้ที่เป็นกระบวนการสืบเนื่องที่สืบทอดจากผัสสะ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญระหว่างความดี กับความชั่ว ถ้ามีสัมมาสติจะเป็นการรับรู้ที่ถูกต้องแต่ถ้ามีกิเลส ย่อมจะเป็นการรับที่ผิดพลาดได้ การรับรู้จากอายตนะ เป็นจุดเริ่มต้นที่จะเข้ามาสู่วิถีแห่งปฏิจจสมุปบาท กระบวนการเรียนรู้ คือ การฝึกให้รู้เท่าทันผัสสะในชีวิตประจำวัน จากการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จุดสำคัญของการเรียนรู้ คือ การตีความโดยรู้เท่าทันผัสสะ ควบคุมการรับข้อมูลทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รู้เท่าทันผัสสะในเป็นการรับผัสสะที่เป็นคุณ คือ รู้เท่าทันอวิชชาด้วยสติ มีโยนิโสมนสิการ รู้เท่าทันผัสสะ การรับผัสสะที่เป็นโทษ

เพราะไม่รู้เท่าทันวิชาในกระบวนการของปฏิจลสมุปบาท ไม่รู้เท่าทันผัสสะ เราจะเห็นความสำคัญของผัสสะที่มีอิทธิพลต่อเวทนาและตัณหา เป็นเหตุให้เวียนตายเวียนเกิดมีภพชาติไม่สิ้นสุด อันเป็นวงจรชีวิตของมนุษย์ คือ วงจรปฏิจลสมุปบาท มาจากการรับผัสสะทางอายตนะ 6 บุคคลต้องมีกระบวนการเรียนรู้ โดยฝึกจิตใจให้รู้เท่าทันผัสสะจากสิ่งแวดล้อมต่างๆที่มากระทบ ฝึกการมีสติ และมีการคิดด้วยปัญญา ฝึกจิตใจให้รับรู้ ทุกสิ่งทุกอย่างได้ตรง ควบคุมจิตในการรับข้อมูลจากอายตนะ ยกตัวอย่างเช่น เมื่อตาของเราเห็นสิ่งแวดล้อมภายนอก ต้องรู้เท่าทันว่าจะดูอย่างไรให้ได้ประโยชน์ ไม่เกิดโทษ โดยไม่เกิดเวทนาที่เป็นต้นตอสำคัญ ซึ่งเป็นการขจัดตัณหา อุปาทาน ไม่วนเวียนอยู่ในภพชาติ อีกต่อไป

บรรณานุกรม

- บรรจบ บรรณรุจิ. (2561). ปฏิจลสมุปบาท: ขั้นตอนการรู้แจ้งความจริงของพระพุทธเจ้าและการปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาสังคม. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. วารสาร มจร บาลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์. 4(1), 1-26.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2550). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ชุดศัพท์วิเคราะห์, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). *อายตนิกรรม (ธรรมที่เนื่องอยู่กับอายตนะ)*. สืบค้น 7 สิงหาคม 2566 จาก: <https://www.pagoda.or.th/buddhadasa/2525-5.html>.
- พระวรศักดิ์ วรธมโม. (2566). *คุณ-ค่า พุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ:ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. (2549). *ปฏิจลสมุปบาทจากพระโอษฐ์*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป). *ผัสสะ คือ สิ่งที่ต้องรู้จักและควบคุม*. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- แม่ชีวรรณรักษ์ ธนธรรมทิศ. (2561). “ศึกษาปฏิจลสมุปบาทฝ่ายเหตุในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”. ปริญาพุทธศาสนมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2564). *พุทธธรรมฉบับปรับขยาย*. พิมพ์ครั้งที่ 57. พระเมธี วชิโรดม พิมพ์เป็นธรรมทาน (Printed in China).
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2566). *หลักแม่บทของการพัฒนาตน*. มงคลวาร อายุ 44 ปี ผศ.ดร. วัชรพจน์ ทรัพย์สงวนบุญ. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา. (2549). “Mind-Set”. *วารสารท่องเที่ยวโลกการศึกษา*. 1(1), 32.
- อำพล บุคตาสาร. (2563). “สัมมาทิฐิ: มัชฌิมศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์”. *วารสาร มจร บาลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์*. 6(1), 35.